

FYZICKÁ PÉČE O KNIHOVNÍ FOND II.

Kritéria hodnocení		Způsob ověření
a	Popsat zásady preventivní péče o knihovní fond a pomůcky fyzické ochrany knihovních fondů	Ústní ověření
b	Stanovit způsob opravy u mírně poškozeného dokumentu	Ústní ověření
c	Zabalit knihu do ochranného obalu	Praktické předvedení

Je třeba splnit všechna kritéria.

Studijní cíle

V tomto modulu se dozvíte:

- Při jaké manipulaci může dojít k poškození knihovních dokumentů
- Jaký je rozdíl mezi knihovními sklady a digitálním úložištěm
- Co to jsou kompaktní regály
- Jaké činnosti vykonává knihařská dílna
- Jak funguje bibliobox
- Jaké jsou trendy při přepravování dokument
- Jaké jsou trendy při ukládání a vyhledávání knihovních dokumentů

Klíčová slova

knihovní fondy, knihovní sklady, bibliobox, bezpečnost knihovních fondů, manipulace s knihovními jednotkami

Vysvětlivky k ikonám:

Vyhledejte v externím materiálu / Podívejte se na odkaz / Dostudujte si

Pozor, zapamatujte si / Důležité

Shrnutí aneb Co jste se naučili

Dobrovolný úkol

Tento modul pro Vás připravila Mgr. Monika Kratochvílová z MZK. V případě jakýchkoliv dotazů se ozvěte na e-mail: kratochvilova@mzk.cz.

Obsah

1 Uložení knihovních fondů	3
2 Knihovní sklady	3
3 Knihařská dílna	4
4 Schránka pro vrácené knihy, bibliobox.....	6
5 Systémy pro přepravu knih v knihovně	7
5.1 Trendy při přepravování dokumentů	7
6 Pojízdna knihovna, bibliobus.....	8
7 Péče o výměnné fondy v knihovnách	9
8 Nové trendy při ukládání knihovních dokumentů v knihovnách.....	10
9 Závěr a shrnutí.....	11
Použitá literatura:.....	12

1 ULOŽENÍ KNIHOVNÍCH FONDŮ

K tématu Fyzická péče o knihovní fond v knihovnách je možné přistupovat ze dvou hledisek. Jedním je péče o knihovní dokumenty jako fyzické artefakty zahrnující péči o jejich fyzickou podstatu s cílem jejího uchování pokud možno co nejdéle v původním stavu.

Druhým hlediskem je manipulace s knihovními jednotkami, která patří zejména ve veřejných knihovnách mezi jednu ze základních činností a je předpokladem pro naplnění § 4, odstavec (1) zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb, který uvádí, že „Veřejné knihovnické a informační služby spočívají

a) ve zpřístupňování knihovních dokumentů z knihovního fondu knihovny nebo prostřednictvím meziknihovních služeb z knihovního fondu jiné knihovny“.

Při jakékoli manipulaci s knihovními dokumenty může dojít k možnému ohrožení jejich fyzického stavu a tím potenciálně i jejich obsahové stránky.

Manipulaci jsou vystaveny dokumenty zejména v případě jejich absenčního půjčování a následně vracení, při zpracování dokumentů, v rámci knihovnických procesů v knihovně, při meziknihovní výpůjční službě, při cirkulaci výměnných fondů, tedy knihovních jednotek zakoupených z dotace na regionální funkce nebo při zapůjčování knihovních dokumentů na výstavy.

Základním předpokladem bezpečného uložení knihovních jednotek v knihovnách je dodržování bezpečných podmínek pro jejich uchovávání ať už ve volném výběru, ve kterém má většina knihoven uloženu větší část svých knihovních jednotek, tak ve skladech, tzv. depozitářích.

2 KNIHOVNÍ SKLADY

Jeden z největších skladů, depozitářů pro uložení knihovních dokumentů má Národní knihovna v Praze v Hostivaři.

„Projekt nového CDH¹ respektoval zejména ochranu fondů a jejich bezpečnost. Mezi hlavní kritéria související s dlouhodobým uchováním fondů patří zabezpečení vhodného nastavení klimatu a intenzity osvětlení v depozitářích. Vzduchotechnické jednotky, které jsou určeny pro skladovací haly, trvale udržují požadovanou teplotu 18 °C a 50% relativní vlhkost vzduchu. Vzduchotechnika v pracovnách a dílnách, jakož i ve veřejných prostorách, zajišťuje 100% výměnu vzduchu, přičemž využívá rekuperace tepla a vlhkosti. Moderní filtrační systém zabezpečuje vysoký stupeň čistoty vzduchu v celém objektu nové budovy. Bezpečnost objektu podléhá přísným režimovým opatřením – nejmodernější bezpečnostní technické prvky a nepřetržitá fyzická ostraha objektu, která úzce spolupracuje s Policií České republiky. Proti ohni budovu chrání elektrická požární signalizace s moderními hlásiči, které umožňují detekci

¹ Centrální depozitář Hostivař

kouře, plamene nebo příliš rychlého exponenciálního nárůstu teploty. V prostorách skladišť je nainstalováno plynové stabilní hasicí zařízení (SHZ), které pro hašení využívá inertní plyn dusík.²

Dostudujte si:

HEMOLA, Hanuš a KURKA, Ladislav. Dostavba depozitáře Národní knihovny skončila? Bulletin SKIP, 2015, 24(1), s. 16-17. ISSN 1210-0927. Dostupné také z: https://bulletin.skipcr.cz/bulletin/Bull15_118.htm#ti.

Knihovnická terminologie podle TDKIV:

Depozitní knihovna (ekvivalent: depozitář): Knihovna nebo část skladištních prostor knihovny, kam se ukládají méně využívané fondy.³

Digitální repozitář (úložiště): Informační systém určený k digitální archivaci, tj. zajišťující uložení, ochranu, integritu, autenticitu a zpřístupnění digitálních dokumentů v dlouhodobém horizontu.⁴

Zejména větší knihovny využívají z důvodu uložení maximálního počtu knihovnických dokumentů tzv. kompaktní regály. Podle TDKIV se jedná o: „*uzavřené a pohyblivé regálové konstrukce umožňující maximální využití místa ve skladu i ochranu knihovního fondu.*“⁵

Tento způsob stavění knihovního fondu představuje významnou úsporu fyzického prostoru a zvyšuje bezpečnost ochrany knihovnických dokumentů.

3 KNIHAŘSKÁ DÍLNA

Organickou součástí zejména větších knihoven bývá pracoviště knihařské (knihvazačské) dílny. Jedná se o dílnu v knihovně, „*kde se provádí sazba a opravy fyzických médií, především se jedná o každodenní činnosti jako jsou opravy, převazba, výroba brožur vydaných vlastní institucí apod.*“⁶

² HEMOLA, Hanuš. Prostorové anabáze Národní knihovny České republiky: na okraj slavnostního otevření nové budovy Centrálního depozitáře v Hostivaři v březnu 2014. Čtenář: měsíčník pro knihovny, 2014, 66(7/8), s. 243-248. ISSN 0011-2321. Dostupné také z: <https://www.svkkl.cz/ctenar/stahnout-pdf/52>.

³ ŠNÝDR, Mirko. Depozitní knihovna. In: KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) [online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2019-04-27]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000751&local_base=KTD.

⁴ CUBR, Ladislav, HAVLOVÁ, Jaroslava. Digitální repozitář. In: KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) [online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2019-04-27]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000014292&local_base=KTD.

⁵ ŠNÝDR, Mirko. Kompaktní regál. In: KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) [online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2019-04-27]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000772&local_base=KTD.

⁶ TECHNICKÁ NORMALIZAČNÍ INFORMACE PRO VÝSTAVBU A REKONSTRUKCE KNIHOVEN

TNI ISO/TR 11219 - Informace a dokumentace - Kvalitativní podmínky a základní statistika pro budovy knihoven - Plocha, funkčnost a design, s. 10.

Interiéry knihařské dílny Moravské zemské knihovny v Brně (fotografie archiv MZK):

Řezačka na papír a kartony

Knihařské lisy dřevěné

Ruční knihařské lisy
kovové

Knihařské lisy se používají na lisování vázaných knih, vysoušení grafických listů, tisk koláží a linorytů. Horní tzv. přítlačné desky bývají v případě masivních konstrukcí vyrobeny z oceli, přesné vedení vrchní desky je zajištěno ocelovými tyčemi s kluznými pouzdry. Přítlak se nastavuje ručně otáčením závitové tyče ovládané madlem. Robustnost konstrukce je zárukou provozní spolehlivosti a dlouhodobé životnosti těchto zařízení.

4 SCHRÁNKA PRO VRÁCENÉ KNIHY, BIBLIOBOX

Schránky pro vrácení knih mají většinou podobu samostatně stojících zařízení (obvykle mimo budovu knihovny), mohou být zabudované do výpůjčního pultu nebo umístěné na vnější straně zdi knihovny. Bývají často napojeny na knihovní a/nebo přepravní systém.

Jsou odolné proti vlhkosti, vhozené dokumenty jsou dobře chráněné před poškozením. Nosnost sběrných vozíků umístěných uvnitř zařízení bývá více jak 100 kg.

Otvorem ve stěně biblioboxu uživatel vloží knihu, která dopadne na uvnitř zabudovaný vozík. Vozík je odpružen a jeho dno klesá s vahou obsahu, je tak zabráněno možnému poškození knih pádem z větší výšky. Otvor pro vkládání knih je zabezpečen proti vlití tekutiny a vhození menších předmětů (například nedopalků cigaret), které by mohly knihy v biblioboxu poškodit. Proti odcizení a vandalství je připevněn k podloží několika šrouby. K biblioboxu pravidelně přicházejí pracovníci knihovny, kteří knihy dopraví do knihovny a tam je běžným způsobem vrátí.

Knihovnická terminologie podle TDKIV:

Návratový box na knihy (ekvivalent: schránka na vrácení knih, nesprávně podle TDKIV: bibliobox): zařízení knihovny umožňující čtenářům samoobslužné vrácení vypůjčených knih, někdy také časopisů, CD a DVD, a to 24 hodin denně, tj. i mimo otevírací dobu knihovny. Má

podobu buď samostatně stojící schránky či bedny s otvorem, nebo skluzavky zabudované ve zdi. Návrátový box na knihy od společnosti LSE Integration lze označit jako "bibliobox".⁷

Upoutávka na bibliobox v Moravské zemské knihovně.

První bibliobox v ČR byl zakoupen a zpřístupněn Krajskou knihovnou v Karlových Varech od roku 2007. V dnešní době jsou rozšířené ve všech krajských městech i v řadě dalších měst.

Knihovny, které biblioboxy využívají, zpravidla vymezují pravidla pro jejich používání.

Ukázka pravidel pro používání biblioboxu v Moravské zemské knihovně:

- využití biblioboxu je na vlastní zodpovědnost,
- do biblioboxu není možné vhazovat CD (ani knihy s CD přílohou),
- kniha bude vrácena a odečtena ze čtenářského konta až následující (otevírací) den.

Bibliobox v Moravské zemské knihovně: <https://www.mzk.cz/sluzby/bibliobox>

5 SYSTÉMY PRO PŘEPRAVU KNIH V KNIHOVNĚ

Jedná se většinou o mechanizační zařízení pro dopravu knihovních jednotek v prostorách knihovny přepravující dokumenty z uzavřených skladů k výpůjčnímu pultu nebo do uživatelských prostor a zpět při jejich vracení.

5.1 Trendy při přepravování dokumentů

Zejména ve velkých moderních knihovnách se můžeme setkat s tzv. **teleliftem** – systémem kolejnic se závěsnými vozíky pro automatickou přepravu knih ze skladu k výdeji a zpět.

⁷ HAVLOVÁ, Jaroslava. Návrátový box na knihy. In: KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) [online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2019-04-27]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000013271&local_base=KTD.

Ukázka přepravního systému
v New York Public Library
(<https://www.nypl.org/>)

Zdroj obrázku: <https://technabob.com/blog/2016/09/23/new-york-public-library-book-train/#>

Ukázka provozu teleliftu jako jednoduchého transportního systému v Městské knihovně ve Stuttgartu:

<https://www.youtube.com/watch?v=mRPveevrTFc>

6 POJÍZDNÁ KNIHOVNA, BIBLIOBUS

Bibliobus Městské knihovny v Praze, pojmenovaný Oskar (zdroj obrázku:

<https://www.generace20.cz/kultura/bibliobus-oskar-vozi-do-odlehlych-casti-prahy-prevazne-beletrii>)

Pojízdné knihovny se využívají v případě, pokud by vybudování kamenné knihovny nebylo v daném místě zejména po finanční stránce efektivní, ale přitom je snaha zajistit obyvatelům daného místa poskytování veřejných knihovnických a informačních služeb. Také v případě pojízdných knihoven je třeba dodržovat zásady bezpečné manipulace, zajistit ochranu knihovních jednotek před ztrátou, fond důsledně chránit ochrannou fólií a v případě automatizace knihovny také čárovým kódem.

Podle TDKIV je bibliobus: „*Mobilní knihovna ve formě speciálně upraveného a vybaveného autobusu, popř. kamionu či nákladního auta.*“⁸

Článek o bibliobusu v Praze:

<https://www.generace20.cz/kultura/bibliobus-oskar-vozi-do-odlehlych-casti-prahy-prevazne-beletrii>

7 PÉČE O VÝMĚNNÉ FONDY V KNIHOVNÁCH

Výměnný fond označuje Terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) jako „*dílčí fond sloužící k realizaci výměny knihovních jednotek s jinými knihovnami.*“⁹

Většina knihoven, které nakupují a poskytují výměnné fondy svým obsluhovaným knihovnám, mají zpracovaná pravidla pro nakládání a manipulaci s tímto typem dokumentů.

Hlavní zásady při manipulaci s výměnnými soubory:

- obalování dokumentů do ochranné fólie,
- z důvodu jednoznačné identifikace označení knihy, zpravidla na hřbetu, štítkem se zkratkou VF (výměnný fond),
- zásada bezpečné manipulace při jejich distribuci a cirkulaci,
- pravidelná kontrola fyzického stavu knihovních jednotek.

Výtah z **Výpůjčního řádu výměnného souboru**, který zpracovala Moravská zemská knihovna v Brně jako vzorový dokument pro svoje pověřené knihovny:

„*Při poškození, zničení nebo ztrátě dokumentu se požadují tyto formy náhrady:*

- a) uvedení do původního stavu obstaráním náhradního výtisku téhož dokumentu ve stejném vydání a vazbě,*
- b) dodání jiného vydání díla v případě, pokud uvedení do původního stavu není možné nebo účelné,*
- c) dodání jiného díla,*
- d) finanční náhrada.“*

Zdroj: <https://www.mzk.cz/pro-knihovny/region/vymenny-fond/vypujcni-rad-vymenneho-souboru>

⁸ CITOVÁ, Jaroslava. Bibliobus. In: KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) [online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2019-04-27]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000016820&local_base=KTD.

⁹ ŠNÝDR, Mirko. Výměnný fond. In: KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) [online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2019-04-26]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=00000818&local_base=KTD.

Výměnný fond v Obecní knihovně Rohatec, okr. Břeclav (zdroj: <http://m.knihovna-rohatec.webnode.cz/news/vymenny-fond-2018-01-a-2018-02/>)

Jsou-li součástí výměnných souborů jiné než knižní dokumenty (CD, videokazety), je třeba zajistit pro tento typ dokumentů bezpečnostní obal, který zajistí jejich bezpečnou manipulaci a uchování.

8 NOVÉ TRENDY PŘI UKLÁDÁNÍ KNIHOVNÍCH DOKUMENTŮ V KNIHOVNÁCH

Mezi nejmodernější způsoby ukládání knihovního fondu patří automatizované skladování (Automated Storage and Retrieval Systém), „*vysokokapacitní skladovací zařízení s funkcí vyhledávání knihovních materiálů.*“ Výhodou tohoto skladování je účelné využití místa a rychlost při vyhledávání a vracení dokumentů.

S revolučním návrhem pro uložení knihovních dokumentů přišel ve svém projektu Národní knihovny architekt Jan Kaplický (1937 – 2009), který nepřinášel pouze provokativní výraz exteriéru, ale měl výrazně proměnit celý systém objednávání a vracení výpůjček. Ve svých plánech navrhoval začlenit do knihovny knihovní systém **Automatic Storage and Retrieval System (ASRS)**, který používá dosud pouze několik málo knihoven i ve světovém měřítku, například Národní knihovna v Norsku nebo univerzitní knihovna v Austrálii.

Ukázka systému automatizovaného půjčování a ukládání dokumentů v Macquarie University Library v Austrálii:

https://www.youtube.com/watch?v=5SegEbE_QhM

Jaké výhody přináší nový automatizovaný systém ASRS?

- výrazná redukce pracovních kapacit
- výrazná redukce prostoru - ASRS potřebuje k uskladnění knihovního fondu pouze 20 až 25 % prostoru, který je pro dané množství potřeba při obvyklém způsobu uložení na policích

- výrazná úspora financí i času - veškerá manipulace s vydáváním a zpětný ukládáním objednávek vychází levněji než při klasickém způsobu a trvá pouze několik minut (více informací zde).

Ukázka automatizovaného systému pro uložení a vyhledávání knihovních jednotek v knihovně Mary Idema Pew Library, USA. Autor fotografie Stantec.

Zdroj:

<https://www.archdaily.com/534586/gvsu-pew-library-stantec>

Zajímavé projekty v ČR: Kaplického blob a automatický sklad knih [online]. [cit. 2019-04-24]. Dostupné z:

<http://artofspace.cz/http-artofspace-cz-zajimave-projekty-v-cr-kaplickeho-blob-automaticky-sklad-knih/>

9 ZÁVĚR A SHRNUTÍ

Fyzická péče o knihovní fond nezahrnuje pouze vlastní péči o knihovní jednotky z hlediska jejich údržby jako fyzického dokumentu. Její nezbytnou součástí je zajištění podmínek při jejich manipulaci, která souvisí většinou s výpůjčním procesem těchto dokumentů ať už v rámci samotné knihovny nebo v případě zajišťování dalších služeb jako je poskytování výměnných souborů obsluhovaným knihovnám, zajišťování meziknihovních výpůjčních služeb nebo manipulace s dokumenty při zajišťování výpůjčních služeb knihovny.

Odpovědnost za nakládání s knihovním fondem, péči o něj při zajištění jeho bezpečného uložení a dalšího nakládání je na provozovateli knihovny¹⁰, jehož úkolem je zajistit, aby se zásady správné manipulace a zacházení s dokumenty staly samozřejmou součástí jak zaměstnanců knihoven tak také běžných čtenářů, uživatelů knihovny..

¹⁰ Právnícká osoba poskytující svým jménem knihovnické a informační služby v dané knihovně. Je-li knihovna právním subjektem, pak sama je provozovatelem knihovny, nemá-li knihovna právní subjektivitu (pokud např. je součástí organizace nebo je organizační složkou územně samosprávného celku nebo státu), pak provozovatelem je příslušný právní subjekt, viz KZ par. 2.

Velmi těžce nesl nepěkné zacházení s knihami spisovatel a knihovník Jiří Mahen, první ředitel dnešní Knihovny Jiřího Mahena v Brně. Ve spolupráci se svým přítelem Josefem Ladou vydali v roce 1934 plakát na podporu péče o fyzické péče o knihovní dokumenty upozorňující na časté nešvary. Tyto výzvy jsou aktuální i dnes, po více jak 80 letech.

POUŽITÁ LITERATURA:

Česko. Zákon č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon). [online]. [cit. 2016-04-20]. Dostupný z https://ipk.nkp.cz/legislativa/01_LegPod/knihovni-zakon-257-2001-sb.-a-navazne-provade-ci-prepisy

TNI ISO/TR 11219 (013715) A Informace a dokumentace - Kvalitativní podmínky a základní statistika pro budovy knihoven - Plocha, funkčnost a design. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014.

VÁVROVÁ, Petra a NEORALOVÁ, Jitka. Manipulace s knihami. Čtenář: měsíčník pro knihovny, 2018, 70(4), s. 143-145. ISSN 0011-2321. Dostupné také z: <https://www.svkkl.cz/ctenar/stahnout-pdf/56>